

Стукало Н.В., д.е.н., професор
кафедри міжнародної економіки і світових фінансів
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
Гроховська А.С., магістр
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

ДЕТЕРМІНАНТИ ФОРМУВАННЯ МІЖНАРОДНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ УНІВЕРСИТЕТІВ УКРАЇНИ

Стукало Н.В., Гроховська А.С. Детермінанти формування міжнародної конкурентоспроможності університетів України. У статті визначено детермінанти формування конкурентоспроможності університету. Систематизовано ключові фактори конкурентного успіху ВНЗ. Проаналізовано окремі показники функціонування системи вищої освіти в Україні. Розглянуто присутність національних вузів країни у глобальних рейтингах. Визначено основні проблеми державної політики і регулювання сфери вищої освіти в Україні. Запропоновано ініціативи регулювання системи вищої освіти, які повинні сприяти становленню висококонкурентних університетів в Україні.

Ключові слова: конкурентоспроможність університету, глобальні рейтинги університетів, ініціативи регулювання системи вищої освіти.

Стукало Н.В., Гроховская А.С. Детерминанты формирования международной конкурентоспособности университетов Украины. В статье определены детерминанты формирования конкурентоспособности университета. Систематизированы ключевые факторы конкурентного успеха вузов. Проанализированы отдельные показатели функционирования системы высшего образования в Украине. Рассмотрено присутствие национальных вузов страны в глобальных рейтингах. Определены основные проблемы государственной политики и регулирования сферы высшего образования в Украине. Предложены инициативы регулирования системы высшего образования, которые должны способствовать становлению высококонкурентных университетов в Украине.

Ключевые слова: конкурентоспособность университета, глобальные рейтинги университетов, инициативы регулирования системы высшего образования.

Stukalo N.V., Hrokhovska A.S. Formation determinants of the international competitiveness of universities in Ukraine. The formation determinants of the university's competitiveness were defined in article. The key factors of the competitive success of universities were systematized. Some indicators of functioning of the higher education system of Ukraine are analyzed. The presence of national universities in the global rankings was considered. The main problems of the state policy and regulation of higher education sphere in Ukraine were determined. The regulation initiatives of higher education system, which should promote the establishment of highly competitive universities in Ukraine, were proposed.

Key words: university competitiveness, global university rankings, regulation initiatives of higher education system.

Постановка проблеми. Протягом останніх років державна стратегія і політика в освітній галузі багато в чому виходять із логіки міжнародної конкурентоспроможності. Як правило, це фіксується у статусі, репутації, в регіональних, національних, міжнародних рейтингах. Питання конкурентоспроможності університету стає особливо актуальним, коли в умовах глобалізації та спроби висунути освітні послуги на міжнародний ринок університет змушений знову доводити ефективність своєї діяльності. Більшості університетів доводиться визначатися з моделлю свого розвитку. У зв'язку з цим постає не менш актуальна проблема збереження і розвитку університетом інтелектуальної еліти конкретного суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед наукових праць, у яких досліджуються теоре-

тико-методологічні основи конкурентної боротьби університетів, шляхи і проблеми забезпечення їх глобальної конкурентоспроможності, необхідно виокремити дослідження таких зарубіжних учених, як Ф. Альтбах, Л. Армстронг, А. Гобс, Дж. Ломбарді, В. Кларк, Дж. Салми, Ф. Хірш. Системний аналіз ролі держави в нарощуванні конкурентних переваг вищої освіти і формуванні національних університетів світового класу в умовах глобалізації був здійснений Й. Вангом, Х. Грехемом, Р. Гейгером, Н. Даймондом, С. Марджінсоном, А. Тейку, І. Фрумїном, Х. Хорті та ін.

Багато аспектів цієї наукової проблеми залишаються недостатньо розкритими (зокрема, взаємозв'язок між державними і приватними витратами на вищу освіту, досягнутою якістю освіти і формуванням університетів світового класу).

Актуальним також є завдання методологічного обґрунтування ефективних державних стратегій, спрямованих на забезпечення глобальної конкурентоспроможності університетів, особливо в країнах, що розвиваються.

Постановка завдання. Головною метою статті є визначення основних факторів підвищення конкурентоспроможності університетів України на світовому рівні; аналіз світового досвіду і національних стратегій підвищення міжнародної конкурентоспроможності ВНЗ; оцінка статистичних даних про рівень фінансування вищої освіти, якість і кількість національних університетів світового класу в різних країнах; діагностування сучасного стану і тенденцій розвитку національної системи вищої освіти України; визначення стратегічних цілей та напрямів державної політики в науково-освітній сфері.

Виклад основних результатів. У результаті соціально-економічних змін останніх десятиліть система вищої освіти сучасного світу стикається з новими викликами і тим самим задаються нові параметри функціонування цих систем. Тому ключовим пріоритетом сучасної державної політики стає розроблення і реалізація ефективної стратегії розвитку вищої школи на основі механізмів, що дають змогу університетам різних країн інтегруватися в глобальну систему знань, пропонувати освітні послуги найвищого рівня, виробляти унікальні дослідні продукти, забезпечувати підготовку високопрофесійних фахівців.

Сучасний вищий навчальний заклад являє собою високодиверсифіковану організацію, що займається виробництвом різнопланових економічних благ (товари і послуги, в основному освітні).

У статті 28 Закону України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р. поняття «університет» визначено як «багатогалузевий або галузевий вищий навчальний заклад, що провадить інноваційну освітню діяльність за різними ступенями вищої освіти (у тому числі доктора філософії), проводить фундаментальні та/або прикладні наукові дослідження, є провідним науковим і методичним центром, має розвинуту інфраструктуру навчальних, наукових і науково-виробничих підрозділів, сприяє поширенню наукових знань та провадить культурно-просвітницьку діяльність» [1].

Конкурентоспроможний університет – це ВНЗ, здатний займати й утри-мувати стійкі позиції на певних сегментах світового ринку освітніх послуг і продуктів інтелектуальної діяльності завдяки ефективній реалізації науково-педагогічного потенціалу, розвинутій інноваційній системі, достатності фінансових ресурсів, які забезпечують високу якість навчання і досліджень [2, с. 38].

У монографії [3, с. 462–475] представлені підходи до формування освітніх послуг в Україні. Розглядається досвід різних країн із надання освітніх послуг, основний наголос робиться на необхідності

підходу до надання послуги, що приведе до росту конкурентоспроможності вітчизняних вишів на міжнародному ринку освітніх послуг.

Розглядаючи визначення «конкурентоспроможність університету», можна прийти до висновку, що в цьому понятті слід виділяти п'ять складників: фінансово-економічний, маркетинговий, матеріально-технічний, кадровий та соціально-політичний. Конкурентоспроможність ВНЗ визначається рівнем наданих освітніх послуг, професорсько-викладацьким складом, матеріально-технічною базою, інфраструктурою, а також наявністю студентського житла, ціною навчання, популярністю (престижністю) вузу, наявністю певних спеціальностей тощо.

На думку багатьох авторитетних дослідників, двигуном інноваційного розвитку країн у сучасних умовах стає створення конкурентоспроможних університетів, здатних акумулювати і примножувати власний і загальнонаціональний інтелектуальний потенціал, а також сприяти системній інтеграції освіти, науки і трансферу технологій у виробництво. Домінантою високого конкурентного статусу університету на глобальному рівні є його дослідницький потенціал як трансформоване відображення інноваційного потенціалу країни загалом.

За результатами теоретичного аналізу концепцій глобальної конкурентоспроможності університетів були систематизовані ключові детермінанти конкурентного успіху ВНЗ, які представлені на рис. 1.

Проблема становлення університетів світового класу є актуальною в Україні, адже ресурсна база вузів невелика, а державного фінансування недостатньо для підвищення конкурентоздатності українських ВНЗ. Так, у ст. 61 Закону України «Про освіту» від 05.09.2017 р. встановлено необхідний обсяг субвенцій на сферу освіти в розмірі не менше 7% від ВВП (у минулій поправці – не менше 10%) [1]. При цьому жодного разу з моменту здобуття незалежності Україні не вдалося вийти на такий рівень фінансування освіти. У таблиці 1 наведені показники витрат державного бюджету України на освіту за останні три роки.

Таблиця 1

Витрати державного бюджету України на освіту 2014–2016 рр.

	2014	2015	2016
Сума витрат, млн грн	28 677,9	30 185,7	34 825,4
Сума витрат, млн дол.	1792,4	1284,5	1339,4
% від усіх держвитрат	6,67%	5,23%	5,09%

Джерело: складено автором на основі [6]

Так, згідно з таблицею витрати державного бюджету України на освіту у 2014 р. становили 28 677,9 млн грн (6,67% від усіх держвитрат), у 2015 р. – 30 185,7 млн грн (5,23%), у 2016 р. – 34 825,4 млн грн (5,09%), а станом на 1 листопада 2017 р. – 31 520,3 млн грн (4,88%), що становить близько 1 млрд дол.

Рис. 1. Детермінанти конкурентного успіху університету

Джерело: розроблено автором на основі [2; 4]

Тож, заданими The World Bank: World Development Indicators 2014, Україна посіла 57 місце у рейтингу країн світу за рівнем витрат на освіту – 6,6% від ВНД [7]. Крім того, за даними UNIVERSITAS 21 Україна посіла 42 місце з 50 у рейтингу національних систем вищої освіти у 2016 р., знизившись на одну сходинку порівняно з 2015 р. [8].

За даними Всесвітньої доповіді Інституту статистики ЮНЕСКО, в Україні у 2012–2016 р. частка державних витрат на освіту становила майже 6,6% від ВВП і була цілком порівнянна з показниками розвинених країн Західної Європи та Північної Америки [9].

Варто зазначити, що однією з основних причин процвітання американських університетів, які традиційно займають перші місця в міжнародних рейтингах вищів, є щедре фінансування, особливо у ситуації з приватними установами. За останніми даними рейтингу вузів за сумою внесків The 100 Richest Universities: Their Generosity and Commitment to Research 2017, опублікованими незалежною організацією The Best Schools у серпні 2017 р., найбагатшим ВНЗ світу є Гарвардський університет – 34,5 млрд дол. На другому місці знаходиться Єльський університет із сумою 25,4 млрд дол. Топ-50 замикає Університет Індіани (1,986 млрд дол.) [10].

Порівняти розмір внесків до топових американських вузів та фінансування сфери освіти України загалом напряму неможливо, адже частину коштів топових університетів становлять так звані «благодійні фонди» (англ. *Endowment funds*). Проте цілком очевидно, що в Україні не дотримується додатний рівень фінансування університетів та сфери освіти загалом.

На рисунку 2 представлено основні витратні статті бюджету на сферу освіти України.

У період із 1991 р. по 2017 р. в Україні загальна кількість вищих навчальних закладів усіх рівнів акредитації мала такі зміни: кількість ВНЗ I–II рівнів акредитації скоротилася із 742 до 370, кількість ВНЗ III–IV рівнів акредитації збільшилася зі 149 до 287. При цьому неухильно зменшується кількість бюджетних місць в них. Внаслідок цього все більше число громадян змушені користуватися платною формою навчання [11].

За той же період скоротилася кількість студентів у ВНЗ I–II рівнів акредитації – з 757 тис. осіб до 217,3 тис. осіб, а у ВНЗ III–IV рівнів акредитації – збільшилася із 881,3 тис. осіб до 1369,4 тис. осіб [11].

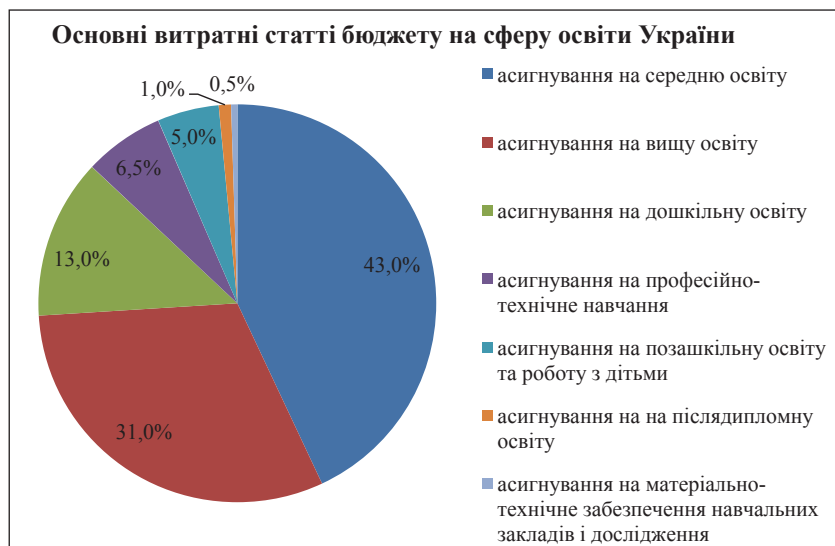

Рис. 2. Основні витратні статті бюджету на сферу освіти України

Джерело: розроблено автором на основі [6]

Позитивну динаміку за роки незалежності України показала і кількість аспірантів та докторантів. Так, кількість аспірантів зросла вдвічі (з 13 374 до 25 963 осіб), а кількість докторантів – утричі (з 503 до 1792 осіб) [11].

Проте українські виші (за незначним винятком в окремих рейтингах) практично не представлені в міжнародних рейтингах. Так, жодного ВНЗ України немає в Шанхайському рейтингу університетів світу і в рейтингу «Таймс» (The Times Higher Education World University Rankings) [12]. Це вказує на недостатній рівень глобальної конкурентоспроможності українських вишів, їх слабку репрезентативність у світовому науково-освітньому просторі.

Проте в Україні є істотні передумови для розвитку вищої освіти світового рівня. Як випливає з даних української статистики і документів міжнародних організацій, Україна належить до числа лідерів за охопленням населення університетською освітою не тільки серед країн Центральної і Схід-

ної Європи, а й у світі загалом. Так, Україна посідала 13 місце у 2015 р. за рівнем загального охоплення населення вищою освітою в рейтингу глобальної конкурентоспроможності, 14 місце у 2016 рр., 11 – у 2017 р. [14].

Отже, головними проблемами державної політики і регулювання сфери вищої освіти в Україні залишаються фактори, представлені на рис. 3.

Таким чином, з огляду на обмежену ресурсну базу України, першочерговим питанням становлення висококонкурентних університетів є важлива активна фінансова підтримка держави за допомогою залучення прямих стратегічних інвестицій у розвиток освітньо-дослідницького потенціалу ВНЗ

(елементи стратегії «вглиб»), а також шляхом модернізації системи управління вищою освітою (елементи стратегії «вшир») [2, с. 238]. Використання комбінації елементів стратегій «вглиб» та «вшир» є найбільш ефективним та успішним кроком під час формування університетів світового класу.

Тож для реалізації пріоритетів і стратегічних цілей держави повинні бути розроблені стратегічні напрями державної політики України у сфері вищої освіти і науки, покликані забезпечити формування висококонкурентних університетів із глобальними конкурентними перевагами. На рисунку 4 представлені ключові дії та ініціативи регулювання сфери вищої освіти в Україні.

Отже, доцільно було б інтенсифікувати вже започатковані законодавчі реформи та системні зміни, зокрема, зосередившись на створенні сприятливих умов для вдосконалення університетського сектору та забезпеченні ефективного конкурентного середовища вищої освіти.

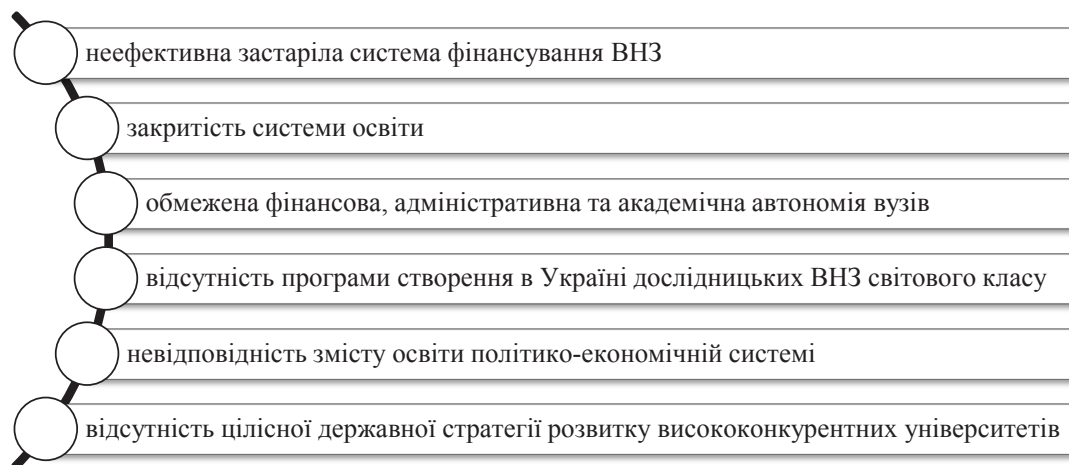

Рис. 3. Основні проблеми державної політики і регулювання сфери вищої освіти в Україні

Джерело: розроблено автором на основі [2; 3; 4]

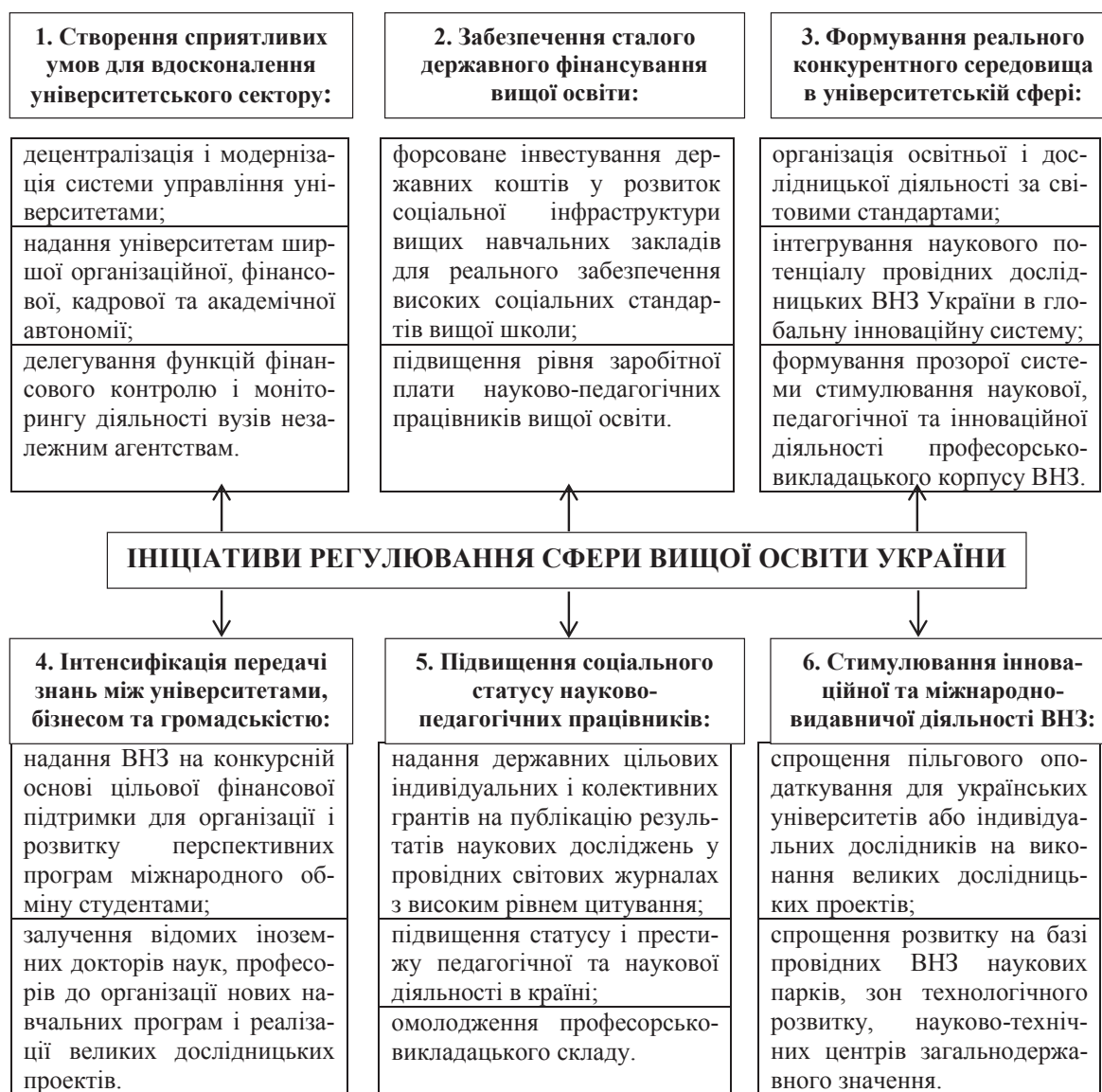

Рис. 4. Ключові ініціативи регулювання сфери вищої освіти в Україні

Джерело: складено автором на основі [2; 3; 4]

Висновки. Вирішення проблем розвитку національної системи вищої освіти в Україні насамперед слід розглядати з позиції підвищення конкурентоспроможності вищих навчальних закладів країни.

Формування висококонкурентних університетів в Україні ускладнюється неефективною застарілою системою фінансування вищів, закритістю системи освіти, обмеженою фінансовою, адміністративною та академічною автономією вищів, відсутністю програми створення в країні дослідницьких ВНЗ світового класу, невідповідністю змісту освіти політико-економічній системі, відсутністю цілісної державної стратегії розвитку висококонкурентних університетів тощо. Таким чином, важливу роль у вирішенні цього питання відіграє держава. Однак вагомий внесок повинна робити і місцева міська влада, яка володіє реальною можливістю впливу на розвиток кластерів

вищих навчальних закладів на своїх територіях і підтримки громадських ініціатив з реформування системи вищої освіти.

Тож одним із перспективних напрямів інтенсифікації розвитку сфери вищої освіти в Україні є розроблення ефективного організаційно-економічного механізму управління університетським сектором як на державному, так і на регіональному рівнях. Крім того, необхідно створити сприятливі умови для формування університетів світового класу, забезпечивши стале державне фінансування ВНЗ, інтенсифікувавши передачу знань між університетами, бізнесом та громадськістю, підвищивши соціальний статус науково-педагогічних працівників, стимулюючи інноваційну та міжнародно-видавничу діяльність ВНЗ та ін.

Отже, вказані стратегічні цілі державної політики в науково-освітній сфері повинні сприяти становленню висококонкурентних університетів в Україні.

Список літератури:

1. Закон України «Про вищу освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.
2. Натрошвілі С.Г. Стратегічне управління вищим навчальним закладом: теорія, методологія, практика: монографія / С.Г. Натрошвілі. – К. : КНУТД, 2015. – 320 с.
3. Сучасна Україна в глобальному середовищі: стратегічні орієнтири економічного розвитку: Монографія / Колектив авторів. – Дніпропетровськ: Інновація, 2015. – 510 с.
4. Сацик В.И. Детерминанты глобальной конкурентоспособности университетов: в поиске эффективной стратегии развития высшего образования на Украине // ж-л «Вопросы образования» (Высшая школа экономики, Москва). – 2014. – № 1. – С. 134-161.
6. Витрати держбюджету України / Мінфін [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://index.minfin.com.ua/budget/expense/?2014>.
7. Рейтинг країни світу за рівнем витрат на освіту за версією Світового Банку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/23969/9781464806834.pdf?sequence=2&isAllowed=y>.
8. Рейтинг національних систем вищої освіти за версією UNIVERSITAS 21 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.universitas21.com/ranking/map>.
9. Скориговані заощадження: витрати на освіту України в 2016 році / Всесвітній Банк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://data.trendeconomy.ru/dataviewer/wb/wbd/wdi?kf=WDI&time_period=2005,2006,2007,2008,2009,2010,2011,2012,2013,2014,2015,2016&ref_area=BGR,DEU,GRC,UKR&series=NY_ADJ_AEDU_CD,NY_ADJ_AEDU_GN_ZS.
10. The 100 Richest Universities: Their Generosity and Commitment to Research 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://thebestschools.org/features/richest-universities-endowments-generosity-research/>.
11. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
12. Times Higher Education: рейтинг лучших университетов мира 2016–2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gtmarket.ru/news/2016/09/22/7303>.
13. Quacquarelli Symonds: рейтинг лучших университетов стран Восточной Европы и Центральной Азии 2014 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gtmarket.ru/news/2014/12/17/7019>.
14. The Global Competitiveness Report 2014-2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://iconfinancemalta.blob.core.windows.net/libx-128-public/Tags/General/Global%20Competitiveness%20Report%202015-2016.pdf>.